

Skunderns sänkning

Under Första världskrigets första år 1914 sänktes Skundern kraftigt. Att sjöar sänktes var vid den tiden inget ovanligt. Syftet var alltid att förbättra och öka arealen åker, äng och hage. Enligt Wikipedia ägde omkring 20 000 lagliga sjösänkningar rum under 1800- och 1900-talen.

Skundern 2020

Därtill kommer säkerligen ett ganska stort antal olagliga sänkningar runtom i landet. Ett sådant olagligt sänkingsförsök torde ägt rum i Händösjön så sent som i början av 2000-talet enligt en strandägare. I Skundern verkar ett tidigt ha ägt rum på 1870-talet. Uppgifter om en sådan sänkning nedtecknades på 1940-talet i Stubbetorp. Något som styrker uppgiften finns inte, men det är å andra sidan svårt att tänka sig att någon skulle fabulerat ihop ett sådant påstående. Men det hela kanske inskränkte sig till ett försök att fördjupa Smedstaån genom grävning, inte sprängning.

Vare därmed hur som helst, 1914 års sänkning av Skundern är väl belagd. På Lantmäteriets webbplats har man lagt ut flera dokument: ett par protokoll, en rad kartor, ett par så kallade betänkanden, en rad kallelser, slutredovisningar och annat. På genomskärningsritningen finns dels utloppet, den s.k. Smedstaån, dels en avloppsgrav mellan Lillsjön och Skundern..

Planering och genomförande

Av det tidigaste protokollet hos Lantmäteriet (26.09.1912) framgår att det redan bildats ett sjösänkingsföretag, och att en s.k. förundersökning beställts. En sådan föreskrevs av den gällande lagen, 1879 års dikningslag, när alla intressenter inte var

eniga. Om däremot alla hade varit ense, kunde utfallsdiken grävas utan statlig inblandning, förrättning eller tillstånd. Vilka var initiativtagarna till detta stora projekt? Enligt protokollet ovan var det nio bönder, varav från Sundby fem; från Mälby två; från Smedsta och Bråhovda vardera en. Som man ser så drevs frågan huvudsakligen av markägare vid den sydöstra delen av Skundern, eller vid Lillsjön/Sundbysjön och Navestasjön/Bråhovdasjön.

Dessa initiativtagare hade vänt sig till Länsstyrelsen i Nyköping, som kallat till ett möte i Navesta. Till detta möte infann sig också representanter för andra gårdar i trakten, till och med från Röl och från Hosjö i Lilla Malma socken; men av dessa 13 nya intressenter kom sammanlagt bara tre från byarna Ekeby och Bråhovda, de byar som ägde merparten av Skunderns stränder.

Förundersökningen hade utförts av lantbruksingenjör G. Sandström och bestod bland annat av synnerligen avancerade beräkningar av vattenflödet i utloppet Smedstaån i förhållande till nederbörden; synnerligen detaljerade kartor utvisade dessutom tänkta jordförbättringar. Syftet var ju att förbättra ”de marker som äro så belägna, dels omkring sjöarnas stränder och dels utefter deras afloppsgrafvar, att de nu icke kunna torrläggas till i lag bestämdt djup”. Det verkar alltså ha funnits en statlig regel för hur grunda eller blöta åkrar fick vara, vilket låter konstigt.

Vid mötet beslöt man sig nu för en sänkning av vattenytan med 68 röster mot 53. Röstetalen representerade inte gårdarnas antal, inte heller gårdarnas strandlängd, utan gårdarnas storlek uttryckt i hektar. Med en majoritet bestående av 15 hektar (!) kunde de mest intresserade alltså driva igenom att sänka en stor sjö och två mindre: Skundern, Lill-/Sundbysjön och Navesta-/Bråhovdasjön.

Denna enkla majoritet, 56 %, bestod till yttermera visso i hög grad av gårdsägare vid Smedstaån och Sundbysjön, alltså sådana som i liten grad bodde vid, arbetade vid, eller i vardagslag vistades vid Skundern. Så här hundra år senare måste tillvägagångssättet anses häpnadsväckande – men sådan var 1879 års dikningslag.

Nästa viktiga möte ägde rum den 14 februari 1913 och blev livligt; en bonde från Sundby ville ha fört till protokollet att han varken ville arbeta eller betala för sänkningen. Tio gårdsägare anslöt sig till uttalandet, däribland ägarna till både Röl, Häckelsta och Smedsta. Agerandet ledde till en häftig debatt, och nästa paragraf i protokollet inleds: ”Efter något meningsutbyte öfverenskommo samtliga närvarande, med undantag af A. Söderlund som avlägsnat sig innan frågan kom på tal, att sjösänkningen skulle utföras efter ett mindre förslag”.

’Meningsutbytet’, gissningsvis ett gräl, innebar alltså att man diskvalificerade ingenjör Sandströms första förslag; många fastighetsföreträdare måtte ansett att de tre sjöarna skulle bli alltför grunda om man genomförde det första förslaget.

Det vinnande förslaget beskrev Sandström så här: ”gräfningarna skola börja vid pålen N. X med utgångspunkt från botten derstädes som ligger på höjdläget 2.2 öfver jemmforelseplanet med en bottenlutning af 0.3: 1 000 upp till sjön Skundern eller så att botten i berget kommer att ligga 1.85 meter under fixpunkten emellan påle VII och VIII”.

Här följer en modernisering: 'Grävningarna ska utgå från påle nummer X. Vid denna påle är dikesbottnens höjdläge 2,2 meter över jämförelseplanet före grävningarna. Dessa grävningar ska utgå från det existerande höjdläget, och dikesbotten ska luta upp mot sjön Skundern med 3 decimeter per 1 000 meter. Detta innebär att dikesbotten hamnar 1,85 meter under den fixpunkt som finns mellan påle VII och påle VIII.'

Som man förstår hade Sandström låtit sätta ut 21 numrerade pålar från sjöns utlopp med 100 meters mellanrum. Dessa träpålar torde ha ruttnat bort i vattnet för mycket länge sedan. Dessutom skapade han mer beständiga s.k. fixpunkter som på kartan markerades med ett stort plustecken. Dessa fixpunkter höggs in i berg och stora stenar. Fixpunkterna har varit mycket svåra att återfinna (2020). Bara en har hittills återfunnits. Den var överlagrad av jord och växter, och två återstår att finna. – Det går svårigen att efterleva sänkingsbeslutet 1914 om man inte har kännedom om fixpunkternas belägenhet.

Enligt Sandström skulle Smedstaån ”fördjupas omkring 1,2 meter under nuvarande botten i berget /.../ hvadan Skunderns högvattenyta kommer att sänkas från 4,15 till 3,00 eller 1,15 meter.”

Denna sprängda fördjupning av ån ligger ett par hundra meter öster om Smedsta herrgård. På platsen lämnades en myckenhet av sprängsten. Men området går bara att besöka när jordbruket så tillåter.

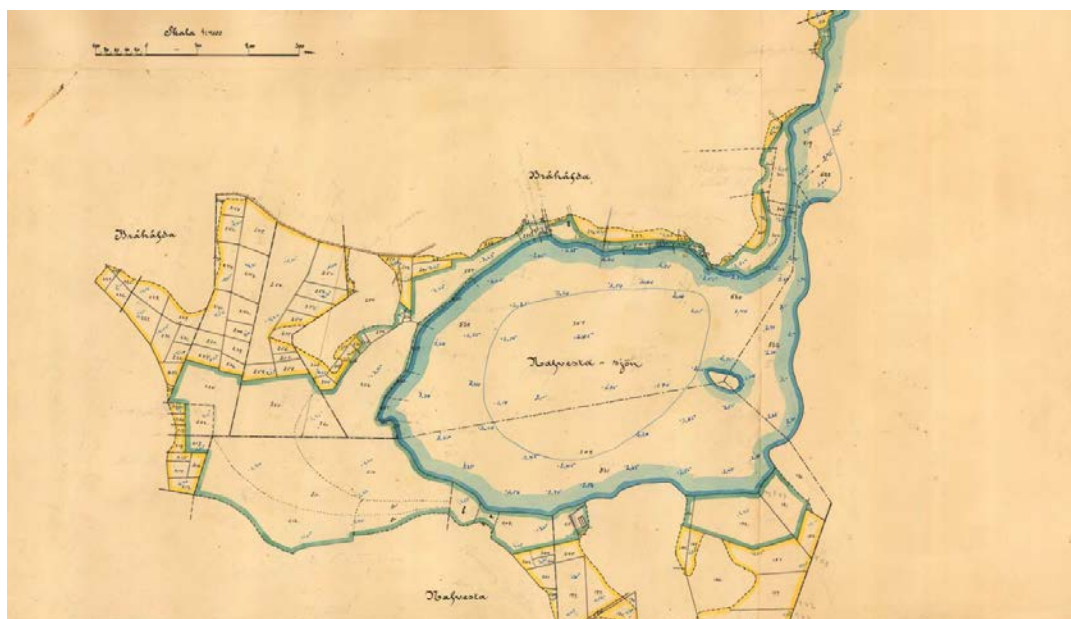
Den år 2020 återfunna fixpunkten.

Kalkylerade vinster

Genom denna sprängning och utgrävning skulle nu 86 hektar åker och 49 hektar äng bli väl dränerade. Vad motsvarade dessa arealer i dåtidens Dunkers socken, där nästan alla var sysselsatta i jordbruket? Eftersom smågårdarna ofta hade så lite åker som 5 till 6 hektar, så motsvarar vinsterna arealen för 20 sådana småställen. Men sänkningen gynnade praktiskt taget bara gårdar som med den tidens mått var stora och medelstora.

Utöver åker och äng beräknade Sandström att det skulle tillkomma ”landvinningar”, blöta strandmarker, som han inte vågade värdera i kronor. Om dessa landvinningar skrev Sandström att även om de inte skulle bli torra som riktig ängsmark, torde de ”icke försäkra någon försämring i de klimatiska förhållandena och icke häller verka störande i skönhetsynpunkt, vid de ställen där sådant möjligen kunde ifrågakomma, emedan de här äro av ringa omfång, så att den återstående synliga vattenytan är betydligt mycket större än de blifvande landvinningarna” (kursivering av OM).

Om ingenjör Sandström i dag kunnat se Lillsjöns och Bråhovdasjöns stränder, skulle han nog tagit sig för pannan och undrat hur han hade kunnat räkna så fel; eventuellt har något annat allvarligt fel inträffat efter genomförandet av hans plan.

Navesta- eller Bråhovdasjön enligt Sandströms karta år 1913.

Jämför med bilden ovan. Observera att Stavholmen inte längre är en holme. Eniro år 2020.

Ett tankefel som Sandström verkar ha begått, var att han bortsåg från vad som händer med mark efter en sjösänkning. Till en början kan ägaren glädjas åt sina markvinster, men när mark dränerats kraftigt och förlorat överflödigt vatten, så packas marken, varför den sjunker, och vattnet från den sänkta sjön börjar ånyo tränga in i marken. Detta är sedan länge ett känt

faktum. Ingenstans i företagets alla protokoll omnämns detta förhållande. De markägare som inte förutsett detta kan alltså lätt bli besvikna och anse att vattennivån inte sänkts tillräckligt.

Vad blev vinsterna?

Tillbaka till år 1913! Man beslöt att ett lån om högst 5 000 kronor skulle upptas. En ”arbetsstyrelse” under ledning av en ”syssloman” utsågs. Denne var både ordförande, sekreterare och arkivarie i samma person. Den förste sysslomannen blev den inflytelserike storbonden Gotthard Pettersson i Mälby Oppgård; han torde spelat en viktig roll i flera årtionden. Förutom att utföra sprängningen av bergspuckeln i Smedstaån och gräva ur både före och efter denna, åtog man sig också att bygga två broar enligt detaljerade ritningar; man bestämde hur de uppgrävda jordmassorna skulle hanteras etc. etc. Arbetet skulle vara utfört inom 26 månader från februari 1913, alltså senast i april år 1915, men torde ha blivit klart långt förr.

Det är oklart om grävningen och sprängningen blev kontrollmätta i efterhand, liksom om broarna verkligen byggdes enligt Sandströms förslag.

Sprängsten vid Smedstaån

Redan 1912 hade Sandström upprättat en ”Värderingslängd med egobeskrifning och häfdeförteckning”, som på 40 sidor förtecknade alla de vinster som skulle tillfalla 41 fastigheter genom den tänkta sänkningen. Här nedan visas – något avrundat – hur mycket åker som skulle förbättras eller vinnas.

Byar/storgårdar	Hektar
Häckelsta	3
Mälbv bv	3
Ekebv bv	3
Röl	4
Navesta bv	5
Smedsta	7
Hosiö bv	7
Bråhovda bv	9
Sundbyby	30

Störst enskild vinst skulle Sundby Mellängård göra, ägd av "enkan Olsson", med en vinst om drygt 9 hektar åker – tätt följd av Smedsta med drygt 7 hektar ägd av en källarmästare Ström; i Häckelsta skulle Ström få ytterligare 3 nya hektar. Till och med Mellersta Sörmlands Järnväg skulle vinna på sänkningen: 1 000 kvm skulle gå till en trädgård, gissningsvis vid Röl-Smedstas station.

Hemmans och lägenhetens samt egarnas namn, jordmån m. m.	Areal							Odlingsjordmån pr. Har	Uppskattadt jordvärde						Jordförbättringens värde pr figur		Repartitionsdel procent
	Åker		Äng och odlingsmark		Annan mark		före företaget			efter företaget			Kr.	Öre			
	Har	ar	Har	ar	Har	ar	pr Har		pr figur	pr Har	pr figur						
												Kr.	Kr.	Öre	Kr.	Kr.	
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
<u>Navestad</u>																	
<u>Herman Gustafsson</u>																	
<u>Buše</u>							1,0										
<u>Åker</u>		12,0						500	60	-	600	72	-	12	-		
		11,0						-	58	-	-	66	-	11	-		
		12,5						-	62,50	-	-	75	-	12,50			
		12,0						-	65	-	-	78	-	13	-		
		13,0						-	65	-	-	78	-	13	-		
		16,0						-	75	-	-	90	-	15	-		
		23,0						-	115	-	-	138	-	23	-		
<u>Buše</u>							1,5										
<u>Åker</u>		23,0						650	126,50	-	600	138	-	11,50			

Kalkylerade arealvinster i Navesta för den gård som ägdes av Herman Gustafsson.

Vilka blev nackdelarna?

Att sänka en sjö med 115 cm är en stor sak, särskilt för dem som ofta uppehöll sig vid sjöns stränder. Hur folk i allmänhet upplevde den stora förändringen är inte känt. Men av ett protokoll vet vi är att bonden Edlund i Sundby strax protesterade mot att sjön sänkts mer än han ansåg överenskommet. Möjligen berodde detta på att sommaren 1914 råkade bli rekordtorr, den torraste under 1900-talet ända fram till 1955.

Gradvis under 1900-talet försämrades beståndet av fisk; om mal och ål fanns vid denna tid, så försvann de helt. Laken avtog gradvis och ingen har sett den fisken i sjön sedan 1960-talet.

Och på 1920-talet började Bråhovdaborna klaga över att sundet mellan deras sjö och stora Skundern växte igen så mycket; de begärde hjälp av sänkningsföretaget. Frågan dyker upp då och då, både i protokollen från styrelseoch årsmötena, men alltid fick de fick avslag. Att

Bråhovdabönderna vände sig till sänkningsföretaget tyder på att de insåg att det var sänkningen som fått igenväxningen att accelerera.

Under senare delen av 1900-talet är det särskilt fyra ämnen som återkommer i protokollen: det undermåliga avloppet vid Häckelsta, fiskbeståndet, igenväxningen och vattennivån. Också utanför sänkningsföretaget och dess styrelse önskade allt fler att sjön skulle ha en viss lägstanivå. Detta aktualiserades vid torrsomrarna 1955, 1959 och 1969. När avdunstningen var stor accelererade ju också igenväxningen, och sjön blommade.

Hur hantera problemen – stridernas tid

Under torrsommaren 1969 föreslog Smedstas dåvarande ägare att sänkningsföretaget skulle bygga en fördämning och en dammlucka; underförstått för att behålla en lägsta vattennivå. Denna idé skulle komma att sysselsätta företaget i många år.

På årsmötet 1970 beslöt man så att förbereda arbetet för detta. Eftersom fiskbeståndet försämrats hade man dessutom bjudit in en fiskevårdskonsulent, som föreslog att man borde bilda en fiskevårdsförening, och en kommitté tillsattes.

Vid årsmötet därpå meddelades att en fördämning var byggd. Det var troligen ett provisorium, även om detta inte utsågs tydligt. Protokollen är ofta ordknappa, och mycket är underförstått, så det är ibland lite svårt att förstå allt.

Exakt var fördämningen låg framgår inte, men sannolikt väster om Smedstas landsvägsbro. Men alla var ändå inte nöjda. Under 1970-talet återkom särskilt Jonsson i Vik med klagomål på igenväxningen i Dyviken, alltså sjöns västligaste del.

Jonsson ville ha hjälp med att få fram ”klarvatten”, eftersom han ansåg att vattenväxterna hindrade tillflödet till sjön i stort. Han insåg troligen sambandet mellan det låga vattenståndet och igenväxningen, för han föreslog flera kraftåtgärder: växtbekämpning, högre fördämning, fler fördämningar och invallning av sjön.

Med invallning menade troligen Jonsson i Vik, att man skulle skapa en tydlig gräns mellan vattnet och jordbruksmarken där så behövdes. Då skulle man kunna höja vattennivån utan att skada jordbruksmarken. På så vis skulle man värna om både sjön och om jordbruket.

Omtanken om vattennivån ledde till att styrelsen i juli år 1972 beslöt ”att en fast fixpunkt skall finnas samt att ett vattenmärke inhuggas i ett därför lämpligt berg”, och året därpå beslöt årsmötets majoritet om ännu fler inhuggningar runtom sjön.

År 1972 hade alltså frågorna kring sjöns vatten blivit så svårhanterliga att man inom företaget inte ansåg sig klara dem på egen hand. Man hade därför både kontakt med Naturvårdsverket och besök av företrädare för Lantbruksnämnden. Man beslöt nu om ett stormöte med tillträde även för ”sommarstugefolket”.

Man beslöt dessutom om att bygga en fördämning, och Lantbruksnämnden skulle lämna kostnadskalkyl för en betongfördämning med lucka.

Men arbetskostnaderna skulle inte få belasta sänkningsföretaget, utan en insamling skulle startas, dit också allmänheten inbjöds. Så småningom hade man fått in drygt 8

000 kr. – En del av givarna trodde felaktigt att de genom sitt bidrag skulle erhålla fiskerätt, men dessa fick tillbaks sina pengar vid ett senare tillfälle.

Planerna på en permanent fördämning med reglerbar lucka fortskred, och arbetet skulle påbörjas ”efter veteskördens bärgning”. Man skulle dels bygga en fördämning vid Smedsta, dels en plåtlucka vid en vägtrumma i närheten. Men Sundbybönderna var mycket kritiska och krävde bland annat att luckan inte skulle skötas av någon enskild, utan av sänkningsföretaget; om högt vatten gav någon markägare ”obehag” så skulle luckan öppnas helt.

Både den nya fördämningen och de nämnda nivåmärkena var klara på sommaren 1975. Ett av märkena är mycket lätt att finna, nämligen det som är inhugget vid Malmviks båtplats. Ett liknade märke ska finnas några tiotal meter söder om Bråhovda båtplats.

Malmviks badplats 2020. Järndubben från 1975 kan urskiljas mitt på bilden.

Både nivåmärkena och fördämningen hade troligen samma syfte, att ge sjön en garanterad lägstanivå. Man kom överens om att efter två års användning av fördämningen skriva ett ”reglemente” för hur luckan skulle skötas.

Men redan vid årsmötet 1976 meddelades att sabotage mot fördämningen inträffat. Motsättningarna blev mycket skarpa mellan dem som ansåg att markerna stördes av för höga vattennivåer och dem som ansåg att sjön skadades av för låga. Dessa frågor återkom nu under flera år vid årsmötena, dit alltså inte ’sommarstugefolket’ hade tillträde. Men det var verkligen inte enbart fritidsboende som värnade om vattennivån.

Ryktet om motsättningarna nådde Eskilstuna-Kuriren, som den 22 april 1981 publicerade artikeln Stora sjökriget mot sitt slut? Där beskrevs i en delvis skämtsam ton hur hotfulla plakat satts upp ”lite var stans” i bygden och att ”trätorner vuxit sig höga” i sänkningsföretaget. Dammluckan – som (felaktigt) påstods varit uppsatt ”på prov” – hade man efter häftiga diskussioner beslutat att riva.

Enligt E-K hade dammskötarna fått ”ständiga påringningar att man ville ha mer vatten i sjön”, men när man då stängde luckan, kom andra personer och öppnade den.

Till slut måste man sätta lås för luckan, men då bröts låsen upp och sjön sänktes okontrollerat. ”Det var ett ständigt kompromissande” sammanfattar E-K det hela, och vilken sida som använde de fulaste metoderna sägs inte uttryckligen.

E-K återgav tanken att sänkningsföretaget aldrig velat sänka sjön mer, och att företaget vore ”lika intresserade av en frisk sjö som alla andra”. De som ville rösta bort dammen var alls inte rädda att sjön skulle växa igen, men de skulle redan tidigare föreslagit ”sommargästerna och övriga en miljövårdsförening för att ta tillvara sina intressen, bland annat ta hand om vassbekämpningen vilket aldrig varit sjösänkingsföretagets uppgift”.

E-K avslutar med att referera till någon som tyckte att nya synpunkter kommit fram, tex. ”vassklippning, kolla ph-värdet m.m. /.../Att bara höja vattennivån /.../ hjälper inte/.../ men då måste alla hjälpas åt – även sommargästerna”.

På det stora hela återgav E-K sänkningsvännernas resonemang. Ett försök att få in ett genmäle med rättelser och kompletteringar från en av nivåvärnarna ledde inte till publicering i E-K.

Sänkningsföretaget rådgjorde nu med Lantbruksnämnden, som tidigare gett anvisningar för fördämningen, men nu ska ha sagt att den var olaglig, och bara fick vara kvar om alla i sänkningsföretaget vore helt eniga om det. Några handlingar som styrker detta påstående finns inte att uppbringa. Företaget beslöt nu att gräva bort såväl fördämningen som dess fundament. Detta var år 1981.

I sänkningsföretagets årsmötesprotokoll det året antecknades att man grävt alltför djupt när man grävt bort fördämningen. I ett annat protokoll från samma år står att läsa: ”fallet från berget till sjön är 15 cm”. Detta är egendomligt, för Sandström beslöt ju om ”en bottenlutning af 0.3: 1 000 upp till sjön Skundern”, d.v.s. fallet skulle vara 30 cm.

Dessa bägge protokollsanteckningar från sjösänkingsföretaget kan tolkas så att företaget genom att plana ut sjöns utlopp började tömma sjön på mer vatten än vad som var tillåtet.

Efter rivningen av fördämningen 1981

Under tiden hade Smoff bildats av medlemmar i sänkningsföretaget och andra som var intresserade av sjöns fortbestånd. Smoff erhöll 1982 de resterande pengarna från de insamlade medlen för fördämningsbygget, och sjösänkingsföretaget och Smoff gick skilda vägar, även om alltså flera delägare i företaget blev medlemmar. Samma år skrev Smoff till Länsstyrelsen om bland annat de otillfredsställande låga vattennivåerna. Länsstyrelsen svarade den 23 juli att den stödde Smoff i dess arbete för sjön, men att de själva inte hade inte möjligheter att vidta några åtgärder. Smoff borde försöka överbygga motsättningarna kring sjön.

Detta kan låta naivt eller oförskämt, att överlåta ansvaret för sjön till en ideell förening vars motpart var ett stor ekonomiskt företag. Men om man läser noga så ser man att Länsstyrelsen gav Smoff ett verkligt gott råd.

Vad gäller nivåförhållandena har länsstyrelsen ingen möjlighet att vidta några åtgärder utöver vad som beslutats i samband med sjösänkninggen i början på seklet. I den mån sjösänkingsföretaget sänkt sjön mer än vad bestämmelserna medger bör en utredning med inmätning av tröskelhöjd mot fixpunkter genomföras av sakkunnig exempelvis från lantbruksnämnden så att felaktigheter kan åtgärdas.

Länsstyrelsen tipsade alltså Smoff om att låta Lantbruksnämnden utreda frågan huruvida sänkingsföretaget överskridit sina befogenheter. Smoff verkar inte ha nappat på denna idé, okänt varför.

Vad som sedan hände i sänkingsföretaget är också okänt. Här tar nämligen dess protokollsamling i Flens arkiv slut. Inte heller finns några juridiska dokument om Skundern i andra arkiv, vare sig hos vattendomstolen i Nacka tingsrätt, Länsstyrelsen i Nyköping eller i Riksarkivets filial i Uppsala.

Slutord

Att sänkingsföretaget inte verkar ha hållit reda på de tre fixpunkterna är beklagligt. Punkterna är ju vitala för att kunna följa sjösänkingsbeslutets bestämmelser. Och ännu mer beklagligt är att man 1981 enligt sina egna protokoll verkar ha överskridit sina befogenheter genom att gräva djupare än vad som beslöts år 1914.

Om protokollsanteckningarna inte är felaktiga eller här missförstått, och fallhöjden inte korrigerats efter 1981, tyder det på att Skundern i närmare 40 år tömts på mer vatten än vad som är tillåtet.

De två huvudsakliga källorna

https://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?archive=REG&show-map=true&searchType=d&nbOfImages=65&sd_base=lm04&sd_ktun=0003lk3d&mdat=20161001172132351836

Sjösänkingsföretagets protokoll i Flens kommunarkiv